

ՀԱՆՔԻՆ ԱՌԱՐԱՐԱՆՔ

Գ. ՏԵՐԻ Է. ՇՐԶԱՆ

1865

ԹԻԻ 103, ՓԵՏՐՊԱՐ 1

“ՄԱՍՈՒԼԸ ԸՆԳԵՐԵՑԻՆ ԱՇԽԱՏԻՆ ԼՈՅՍՆ
ՆԱԽԱՆԱՄԱԹԵՆՆ

Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԵՅ, ՀՈՆ ԿԵՅ ՆԱԽ
ՄԱՍԸ: Վ. ՀԻԻԿՈ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սկզբնապէս դուրսէ հայ մե.
Հայկական նամակներ.
Լէ Միլէրաւ:
Փաշ.
Այլ և այլ.
Ծանոցութեամբ.

ՍԿՋՐՈՒՆԷԷ ԶՈՒՐՆ ԿԵՅ ՄԸ

Ընցեալ շաբաթ իրիկուն մ'առիթ ունեցայ ա-
կումբի մը մէջ գտնուելու: Դանօթներէ և բարե-
կամներէ կը բաղկանար այս, և ուրախութիւն մը
զղացի՝ տեսնելով թէ՛ զուարճալի ընկերութիւն
մը պիտի վայելէի այնպիսի սրահի մը մէջ,
որ երիտասարդ և երիտասարդուհի, ուսումնական
և անուր, իւրաքանչիւր յաւակութիւն ունէր
ժամերով բանակցել ինչպէս անշտան և չնչին նոյն-
պէս և նշանաւոր ու կարեւոր խնդիրներու նկատ-
մամբ, սկզբունք և կարծիք յայտնել ու պաշտպա-
նել, դադափար տալ և ընդունիլ, ծաղրել և խրն-
գալ, նաև դատել և տրամաբանել ամէն բանի
վրայ, ընդունիլ ինչ որ միտքը կընդունի և մեր-
ժել ինչ որ կը մերժէ:

Մարդուն թէ սիրտը և միտքը և թէ աչքը
ու ականջը նորութիւնը և փոփոխութիւնը կը սի-
րէ, և այս կարողութեանց միաձև առարկաներով
առանց ձանձրութեան, անընդհատ զբաղելը խիստ
քիչ անդամ տեսնուած է:

Սիրտը մի և նոյն առարկայի նկատմամբ շա-
րունակ մի և նոյն զղացումը չկրնար ունենալ.
միտքը մի և նոյն մտածութեամբ, աչքը մի և նոյն
առարկային տեսութեամբը և ականջը մի և նոյն
ձայնը լսելով չկրնար շարունակ ժամանակ տնցու-
նել: Գարմանալի չէր ուրեմն նոյն դիշերը այսպի-
սի ակումբի մը հրապոյրը դիրքերու և վէրտիլի
ներդաշնակութեանց օգուտէն և քաղցրութեան
նախապառիւ համարիլս:

Երբ սրահը մտայ, ամէնքն ալ դալտեանս
վրայ իրենց ուրախութիւնը յայտնեցին և սկսանք
խօսակցել անտարբեր իրերու վրայ: Կարեւոր խըն-
դիրներ յուզելու և վիճելու բնական միտում մը
ունենալուս, շուտ մը ներկայութիւնս, ինչպէս նաև
խալ և անփորձ Հայու մը հոն դառնիլը ակումբին
խօսակցութեանը վերջ և Ս. Ստեփաննոս եկեղե-
ցւոյ մէջ տեղի ունեցող սրբապօղոթեան նկատ-
մամբ տաք վիճաբանութեան մը սկիզբ տուաւ:

Բնորոշի էր ինձ ուրիշներ իմ վրայ միտքս
և լեզուս յողնեցնել քան թէ նոյն դէպքին վրայ
վիճիլ այնպիսի մէկու մը հետ, որու, ինչպէս
նաև իւր համալիրներու առջև սրբալայր խորան մը
տրուիտեան առճարի մը չափ նուիրական չէր դուցէ:
Եւ, կը փափաքէի սրտագին և ոչ խիլ վանի մը
արտասանել այնպիսի դէպքի մը նկատմամբ որ
կատակերգութեան մ'արժէք ունէր իմ առջև և
որու ամէն մէկ դերակատարներու ոգին և ընթացքը
արդէն ի վաղուստ դիտած, բնած, հասկցած և
միշտ ժպտելու սովորած եմ: Պիտի լեւի բոլորու-
վին, եթէ կարծեցեալ անկողնապահ, կամ լաւ

ևս է ըսել, յետագիմութեան դպրանի հետևորդ մը չըրգոէր զիս և բարեկամներս :

Վիճարանութիւնը սկսաւ նոյն իսկ գէպքին և անոր պարագաներուն պատմութեան առթիւ, և երբ կարգը եկաւ բանակցելու գէպքին հետևութեանց վրայ, վէճը սկսաւ տաքնալ, իւրաքանչիւր ոք վայրիկ մը խորհելով ապագային նկատմամբ նպաստաւոր կամ աննպաստ կարծիքներ յայտնել: Իսկ ես լռիկ մնայիկ ուշ կը դնէի ըսուածներուն: Կարծեցեալ անկողնասպասը վայրկեան մը մոռնալով իւր ուր դառնալով և ինչ տեսակ ունկնդիրներ ունենալով, համարձակեցաւ ըսելու.

— Այս գէպքը վիճ մ'է Իզմիրի երեւելիներուն և ստորիններուն մէջ, և միայն սահմանադրութեան դիմադրութիւնն էր այն:

Եւ սակաւ ինչ ոգի առնելով,

Յետագիմութեան յաղթանակէն, շարայարեց, ակներև կատարեցանք թէ իրաւունքը կեղծիք մ'է, պարտք ըսուածը բաւ մը, արդարութիւնը անըմբռնելի վերացականութիւն մը և յառաջագիմութիւնն ալ կրակոտ երեւակայութեանց խաբուսիկ սնունդ տուող ուրուական մը, ստուեր մը:

Ինչպէս այլք նոյնպէս և ես սկսանք զոյն առնուլ, զոյն տալ այսպիսի դատումի մը վրայ: Անկողնասպասն ոչ սկզբունքի մը տէր էր, և ոչ ալ զայն պաշտպանելու կարող: Սահմանադրութիւն, իրաւունք, պարտք, արդարութիւն և յառաջագիմութիւն, ասոնք ամենքն ալ իրեն համար նշանակութիւն չունէին: Աչքեցոյններ և երեւակայական և արտաքին յաղթանակէն շարացուցեր էր իր մտքին աչքը, և այս պատճառաւ անիկա կարծես թէ դատելու կարողութիւնը անդամ կորուսած կերեւար:

Սովորական անհամբերութեամբս լռութիւնն խղեցի, և պատասխանելու պատրաստուող բարեկամի մը բերին խօսքը կիսաժանկ թողուլով, ըսի.

— Այդ վիճը նոր քաջութիւն պէտք չունի, ըստ որում արդէն քանի մը տարիէ ՚ի վեր քաջութիւն է այն: Ստոյգ է թէ օր մը պիտի գոցուի այն, բայց ոչ թէ սահմանադրութեան դիմադրութիւնը, այլ յետագիմութեան անշուշտ բեկորներովը:

— Փորձը ըսածիդ հակառակը կը հաստատէ, պատասխանեց հակառակորդս, և աչքեցոյններ արդէն պատրաստած է դամբանական մը:

— Սահմանադրութեան վրայ, այնպէս չէ:

— Ըստ որում անպաշտպան է այն, ինչպէս նաև իրաւունքն ալ...

— Սահմանադրութիւնը քանի մ'անձանց դիմադրութեամբը չկորնչիր, բաւական է որ ժողովուրդը ընդունած և Օսմանեան Վեհափառ Կայսր ալ վաւերած է զայն: Սահմանադրութիւնը Հայ ժողովուրդին քանի մը տարուան աշխատութեանց վարձքն է: Եթէ առաջուէն մինչև իրիկուն արիւն ու քիւրթ թափող բանուորի մը ձեռքէն կարելի է դիմութեամբ յափշտակել իւր օրական վարձքը, յետագիմութիւնն ալ կրնայ այն օրինակովը ազատամիտներու ձեռքէն յափշտակել և այրել: Օրինակի մը պաշտպան իւր հեղինակն է, այսինքն հասարակաց կարծիքը, և այս երբ զօրաւոր կերպիւ կը կազմուի, իւր շունչովը կրնայ լեզապատար փակցունել թշնամիներու խումբը, ինչպէս պարզութեամբ հրացան մը թռչուններու երամբ:

— Այո, բայց Հայ ժողովուրդին մէջ այդպիսի հանրական կարծիք մը չկայ և չկրնար ըլլալ, վասն զի զայն կազմելու ուսումնականութեան ձեռքը չէ:

— Բազմութեան մը ձայն տալու համար բազմութիւն փողահարներու հարկ չկայ: Մէկ կամ երկու միտքի արձագանգը կրնայ մարդկային ընկերութեան մը ձայնը ըլլալ:

Միտքը յառաջագիմութեան կողմն արձագանգ տալու վրայ է, և հետևաբար վաղ կամ անգամ հասարակաց կարծիքը պիտի կազմուի: Երգէն սակաւ ինչ կազմուած է այն նաև Իզմիրի մէջ: Ինչէ՞ Իզմիրի տասը տարուան անցեալը, տես ներկան, և ահա իսկոյն կը համոզուիս ըսածիս: Այդ հասարակաց կարծիքը երբ կը կազմուի, ո՞հ, անտեսն իրաւունք և պարտք, արդարութիւնը և յառաջագիմութիւնը դադար մը, ցնորք մը ըլլալէ կը դադրին, և յետագիմութիւնը կորաքամակ կը խոնարհի անոնց զօրութեան առջև: Միթէ Լաւր պայի քաղաքակրթեալ ազգերը իրենց օրինակով չեն հաստատուր ըսածս. միթէ թագակիր զուլանքը անդամ չեն դիմանիր ժողովուրդին կամքին...

Ainsi le vaste écho de la voix du génie devient du genre humain l'universelle voix.

ALFRED EE MUSSET.

Իրաւունքը կը ճնշուի, այլ չմեռնիր: Սկզբունքէ զուրկ տկար միտքերը միայն այս ճնշումը մահ կը կարծեն և ճնշողին ձեռքը կը համբուրեն: . . . Անարի տիրաւոր միայն կընկրկի բռնութեան ստուերին առջև: տկար անսովորութեան միայն կը մոգուի և կը շլաքայ սատանութեան մը յաջողութենէն և մատնութեան: . . . շնորհիւ տարած ցեղին յաղթանակէն: . . .

— Ապագան սիտի հաստատութե ստակը և զօրութիւնը պիտի յաղթէ միշտ: Իսկուրի երեւելիները, այսինքն ստակը և զօրութիւնը ինչ որ կը կամին, այն կը լայ: Թող արդէ ժողովուրդը բերանը խզէ և իրաւունք, արգարութիւն գոչէ:

— Բնէ, ըստ անդիէն կրակաւ երկաթաւոր մը, ստակը և զօրութիւնը սահմանաւոր վարչութեան մը ժամանակ ոչինչ են: Մաքի և սրտի զօրութիւնը միայն երեւելի և աննկուի է: Տգէտ զօրութիւն մը փոթորկի մը կը նմանի: Վայրկեան կան սաստիկութենէ մ'ետք կանցնի և խաղաղութիւնը կսկսի: Մարդկային սեռի ամենէն աղէտաւոր պատահարն է անասնային զօրութիւնը, և պատմութիւնը ու գէպերը կը ցուցնեն թէ այս զօրութիւնը օրէ օր նուազելու վրայ է, ըստ որում մարդկութիւնը միայն միտքի և սրտի արիւթեամբ կը յառաջագիւտէ, և հետեւողէս կը թողու որ անհետի և կորնչի ինչ որ առաքինութեան կը հակառակի: Յառաջագիւտութեան և արգարութեան օրէնքը մարդերու մէջ խտրութիւն չընդունիր նիւթական զօրութեան անհուսաւորութեան պատճառաւ: Աշխարհս իւր արդի վիճակը նիւթականով երեւելիներու չարտաւորի, այլ քու ստորին անուանած այն ժողովուրդին որու արգանդը Գաւառի տակաւներուն պէս բոկոտն այլ տիտանեան հանձարներ ծնած է: . . .

Կարծեցեալ անկողնապահը նորէն պատասխանելու կը պատրաստուէր, և անշուշտ գուցէ շատ երկար պիտի տւէր: վէճը, եթէ քանի մը նորեկներու առթիւ չստիպուէինք խնդիրը մէկ գի թողլու և ուրիշ նիւթի վրայ խօսիլ: . . .

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՆԱՄԱԿ Զ.

Կ. Պօլիս. 1 Յունվար. 1864

Ազնիւ Ծառ:

Քանի որ անցաւ մարդս անսահման ժամանակին սահման մը դրած է և անոնց բաժանման չի կրնար որ և է բան մ'ըմբռնել, բնութեամբ ինքն տը բաժանելի լինելուն, պէտք է որ մարդիկ, ինչպէս որ սովոր են, ամեն տարեկան զիրար ողջունեն շնորհաւոր նոր տարի մաղթելով: Ինչպէս որ նոյնը կը մաղթեմ և հոտաւէտ Ծառ:

Բարեկամ, անհուն Լին առջև անհամար տարիներ, բիւր դարեր իբր բոլէ մի, անցեալ, ներկայ և ապունի իբր հայել կ'ընծային: Միակ շլաքայ մարդս կը կարօտի քայլել և տեսնել ժամացոյց 'ի ձեռին և ակնոց աչքին: Լըրանի թէ 'յոնէ այս զոյնութեամբ ուղիղ քայլէր: Տակաւին կը դառնուի շատ մարդիկ և ազինք որոնք տարիներ, դարեր անցուցած ու դեռ տղայ են, որոնց անցեալը մութ ու աղէտալի, ներկան վերայ, ապագան ոչնչութիւն է: Ասոնք մարդկութեան հըրէշներն են որ իրենց բնական ուղղեցողէն զուրկ են և անդունդէ անդունդ կը զլորին մինչև որ անհետանան կամ կատարեալ անասնային կենաց աստիճանին հասնին:

Այո, մարդիկ և ազինք շուքի պէս կը սահին կ'անցնին և իրենց էութենէն լոկ ափ մի հող կը թողուն երբ հոգեկան կեանքէն, երկնային շունչէն, որ է միայն յարատե և անմահ, զուրկ են: Սակայն մարդկային հոգեշունչ մասը, սակայն ժամանակը անյողգողգ և անսասան են: Զաւիտեան կանութեան նկատմամբ ինչ է տարի մը, դար մը, ոչինչ: աննշան և անհետեւ չափ մը տիեզերական շարժումը իբր ճանկով կեցուցնելու փորձ մը: Փորձ մը, որ անզօր է դարձեալ մարդկային տկարութեան ակներե ցոյց տալ այն անդունդը որ էր և կայ պատմական ժամանակէն առաջ և ինչ որ պիտի լինի մեղ աներեւոյթ աշխարհի մը մէջ:

Բայց ինչ կըսեմ, նոյն խօսք արդի պատմութիւնը իր ժամանակագրական ձևը կը փոխէ: պատ-

1. Յունվարի 1 թուականով ուրիշ օգտաւէտ և երկար նամակ մ'ալ ընդունած ենք, զոր հանդիսիս յաջորդ թիւով հրատարակելու կըստիպուինք:

մութիւնը որ դարձաւ որ սերնդոց այլ և այլ հանդամանաց համբարը կ'աւանդէ մեզ, որ մեր սկարութեան նեցուկը պիտի լինի և մեր կենաց իմացական շրջանը պիտի ընդլայնէ, պատմութիւնը կ'սկսի ոչ միայն դէպք և անձնականութիւն չճանչել, այլ և ժամ, ամիս, տարի, թէ և այժմ մամուլը ամենաչնչին իրողութիւն մը իսկոյն պատահած ժամին և վայրկեանին կ'արձանագրէ:

Ի՞նչ է այս զարմանալի յեղափոխութեան պատճառը. — Մարդկային ազգին իմացականութեան անընդհատ շարժումը դէպ 'ի յառաջ, իր անմահ ճակատագրին, յաւիտեանական ճշմարտութեան, որ է անբաժան, գիմելու իղձն ու շարժումը, հոգեկան և մտային անսովոր լուսաորութիւններէ նոր թուական, նոր ժամանակ փնտելու հակումը, որով կը բացատրուի, չէ թէ այս ինչ կամ այն ինչ դարու, այլ անէլը ժամանակի ուղւոյն հետեւելու գրութեան իմաստը:

Եւ այս միտքս ժամանակս դերբնապէս լուծել չէ. դերբնականութեան մթնոլորտին մէջ թռելու սովորութիւն չունիմ. շատ իմաստասէրներ ինկած են այն եթերական գաղաթէն, և դեռնի վրայ ալ սկսեւ են երազել և վհուկի տեղ անցնիլ: Այլ կուզեմ պարզօրէն ըսել որ պատմութիւնը կը սրլալի երբ արդէն պատահած կամ պատահելիք որ և է բան իր ժամանակին յառուկ կարծելով՝ նոյն ժամանակին թուականովը կը յիշէ: Օրինակի համար. կարգա՛ Պաշտօն, քննէ՛ Սոկրատէս, Պաթօն ու Քանդ: Ընդուն չես հետաքրքիր իսկոյն իմանալ թէ ասոնք երբ ծնան և երբ մեռան, այլ կ'ըմայլիս որ ժամանակի հանճարներն ու հոգիներն են և անոնց անմահական ներդրածութիւնը միտքդ և հոգիդ կ'ըզայ եթէ արդէն զգալու ընդունակ են:

Հետեւապէս կան հին մարդիկ որ ներկային, ապագային մէջ, յաւիտեան կայրին, ասոնք տիեզերական սեպհականութիւն են. ծննդեան և վախճանման վկայագիր չունին: Կան նոր մարդիկ որ գիտիներու հետ կապրին, ասոնք գիշերասէր կենդանեաց ցեղէն են: Ըս մէկ ձեռքդ Եւեւէ, և միւս ձեռքդ Եւեւէ կամ Եւեւէ: Չես փնտռեր թէ Պ. Ռոկանը քանի տարեկան է, կամ Պ. Չամուռնի և Պ. Պալթազարը քանի ճերմակ մազ ունին իրենց զլիկն վրայ: Գիտես արդէն որ ամենքն ալ ժամանակակից են: Սակայն բազմատեանոնց դուռածքը. տեսութեան, հանճարի, զրշի, սկզբունքի ինչ ահագին անջրպետ կը դանես մէկ կողմէն Եւեւէին և միւս կողմէն Եւեւէին և Եւեւէին մէջ: Ռոկանը քանի մը դար դէպ առաջ կապ-

րի: Չամուռնին միջին դարու մէջ: Պալթազարը քսանամեայ հնութեամբ կը պործի: Արդ՝ արդի ժամանակը կամ պատմութիւնը այս տարբեր ժամանակի մարդիկը ինչպէս պիտի համաձայնեցնէ:

Ուստի իրաւունք չունիմ ըսելու որ մարդիկը և ազգերը ներկայ թուականիս չափով չափելը յիմարութիւն է: Ընդուն զոր մը պիտի դայ որ մարդկութեան կենաց թուականին հիմ պիտի բռնուի իւրաքանչիւր ազգի բարոյականութեան, իմաստութեան և ազատութեան մէջ ըրած քայլերը: Արդէն Ամերիկա իր ապագային անկախութեան վրայ հիմնած է իր կենաց թուականը. Գաղղիա իր մէջ յեղաշրջումին մէջ. Իտալիա իր քաղաքային միութեան մէջ. հապա Հայերը ինչ բանի վրայ պիտի հիմնեն իրենց ապագայ թուականը. — Եւրոպայի գահին վրայ:

Բարեկամդ

ՎՐՈՅՐ

ԼԷ ՄԻՋԵՐԻԱՊԻԼ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՐԼԻԻՄԷ ԵՒ ՍԵՆ-ՏԵՆԻ ՓՈԼՈՑՆԵՐԸ ԵՒ ԸՆՈՑՑ
ՏԱԼԵՐԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

(ՏԵՒԷ- 101.)

ԲԱՆԻ ՄԷՋ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ.

Հիւսիս իւր վիպական բանաստեղծութեան չորրորդ մասը կսկսի, Եւրոպայի անկումէն ետք վերահաստատուող Պուրպորեան կառավարութեան յայնպեւորութիւնը և անկումը և ասկէ հետեւը 1830ի յեղափոխութիւնը պատմելով՝ աւելի իբր փլիսոփայ և քննադատ, քան թէ իբր պատմագիր, դէպքերէ և պարագաներէ տրամաբանական և իր տեսութեան կէտին յարմար եզրակացութիւններ հանելով, իրաւունքին հղելութեան վրայ տարած յաղթանակը հաստատելով և ժողովուրդին բնական զրաւանց զօրութիւնը յառաջ բերելով:

Իւր զրաւանքը մի առ մի և ըստ կարգի թարգմանելու աւելորդ կը թուի մեզ, նախ, վասն զի Ֆրանսայի պատմութեան կը վերաբերին անոնք, երկրորդ վասն զի ամէն մարդ չկրնար անոր պատմական քննադատութեանց ողին հասկնալ և օգուտ քաղել. ուստի մասնաւորապէս Ֆրանսայի վերա-

բերող կէտերը մէկը կը թողունք, և կաշնաաւինք հեղինակին միտքը հասկուցնել մեր յարգի բնութեւնը պէտք է, տեղ տեղ թարգմանելով ընդհանուրին վերաբերող կէտերը:

Պուրպուրեան ցեղը Եւրոպայի թաղաւորներու սուրիններու զօրութեամբ վաթերօի ճակատամարտէն ետք երբ Ֆրանսայի դասը ելաւ, ինքզինքը տակաւին անցեալին դաւակ կարծեց, և մոռնալով թէ իրեն հպատակող Ֆրանսայի ժողովուրդը քսան ու վեց տարի դրեթէ շարունակ յեղափոխութիւններու և պատերազմներու մէջ արիւն թափած և ասով քանի մը պաշտօնականներ և սկզբունքներ անձնաւորելու յաջողած է, երկնային իրաւունքի վրայ կոթնեցաւ և կարծեց պարզէն Ֆրանսայի ինչ որ այս արդէն ձեռք անցուցած էր իւր վեհապետութեամբը:

Վերահաստատութիւն կոչուած պուրպուրեան իշխանութիւնը փոխանակ ճանչնալու և ընդունելու այն իրաւունքները, որոնց ժողովուրդը իւր արեւան գնով տէր եղած էր, երբ ինք իր կողմէ պարզեւ կարծելու միամտութիւնը ունեցաւ, իւր պարզեւածը հետեւաբար ետ առնել կարենալու միամտութեան փորձն ալ ըրաւ, և օր մը ինքզինքը ազգին մէջ բաւական արմատուած և զօրացած գտնել կարծելով՝ ժողովուրդին վեհապետութիւնը և քաղաքացիին ազատութիւնը ուրացաւ, հրատարակելով այն հրամանադիրները, զորս Հիւսիս կը յիշէ, և որոնք Ֆրանսայի պատմութեան մէջ համբաւուր են ու յուլիսի հրամանադիրներ կանուանին:

Ժողովուրդին վեհապետութիւնը և քաղաքացիին ազատութիւնը վերահաստատութեան այս բռնալի ընթացքը չընդունեցաւ և 1836ի յեղափոխութեամբ տապալեց Պուրպուրեան իշխանութիւնը:

“Սակայն յուլիսի յեղաշրջումը, կըսէ, Հիւսիս, բոլոր աշխարհի մէջ բարեկամներ ու թշնամիներ ունեցաւ: Ոմանք ուրախութեամբ և աւինով անոր գիրկը նետուեցան, ոմանք ալ երես դարձուցին՝ իւրաքանչիւր ոք ըսաւ իւր բնութեան:

“Եւրոպայի թաղաւորները, որք այս արշալուսոյ բուռն էին, վիրաւորուած ու ապշած, իրենց աչքը գոցեցին և յետոյ սպառնալու համար վերստին բացին զայն: Երկիւղ մը, որու ուսկէ յառաջ կը հասկցուի, բարկութիւն մը որ կը ներուի:

“Այս տարօրինակ յեղաշրջումը հազիւ թէ ընդհարում մ'եղած էր: Հետը իբր թշնամի վարժելու և արիւնը թափելու պատիւը անգամ տուած էր յաղթուած թաղաւորական իշխանութեան:

Յուլիսի յեղաշրջումը ազատութեան զրպարարութիւն ուղղութեամբ կառավարութիւններու առջև ահա հարկու ըլլալու և մեղմ մնալու յանցանքը ունէր: Մանաւանդ թէ իրեն դէմ որ և է գաւ մը չնիւթուեցաւ, ոչ ալ փորձուեցաւ: Ամենէն դժգոհները, ամենէն աւելի զայրացողները, ամենէն աւելի սարսափողները կը բարեւին զայն: Ինչ որ ըլլան մեր եսութիւնները և իրականութիւնները, խորհրդաւոր յարդանք մը կարտագրի այն դէպքերէն որոնց մէջ մարդուս վերեւ աշխատող մը զոր ծակցութիւնը կ'զգանք”:

“Յուլիսի յեղաշրջումը եղելութիւնը տապալող իրաւունքին յաղթանակն է: Պայծառութեամբ լի բան մ'է այն: Իրաւունքը տապալեց եղելութիւնը: Այս է ահա յուլիսի յեղաշրջումին փառաւորութիւնը, այս է նաեւ իւր մեղմութեան պատճառը”:

“Յաղթող իրաւունքը բռնաբարելու պէտք չունի”:

“Իրաւունքը արդարութիւն և ճշմարտութիւն է”:

“Իրաւունքին յատկութիւնն է մշտնջենաւորապէս զեղեցիլ և անարատ մնալ: Իսկ եղելութիւնը, առեւտրութեամբ նաեւ ամենէն հարկաւորը, նաեւ ժամանակակիցներէ ամենէն աւելի ընդունուելով, եթէ միմիայն իբր եղելութիւն կապրի, և եթէ խիստ քիչ կամ ամենեւին իրաւունք չպարուանակեր իւր մէջ, ժամանակ անցնելով՝ տձեւ, դարձելի, դուրսէն նաեւ հրեշային ըլլալու նախասահմանուած է անհրաժեշտաբար”:

“Ով որ կուզէ մէկ նայուածքով հասկնալ թէ եղելութեան աղեղութիւնը մինչև որ աստիճան կրնայ հասնիլ՝ դարեւր հեռաւորութեան նայելով, թող դիտէ Մաքիավելը: Ասիկա յոռի հանձար մը չէ, ոչ զեւ և ոչ ալ վատ և թշուառական գրադէտ մ'է անիկա, այլ նոյն իսկ եղելութիւնն է”:

“Մաքիավելութիւնը միայն իտալական եղելութիւն մը չէ, այլ նաեւ եւրոպական, նաեւ 16րդ դարու եղելութիւն է այն: Եղելութիւն որ ժանտատեսիլ կերեայ, և իրօք ալ է 19րդ դարու գաղափարին առջև”:

“Իրաւունքին և եղելութեան կոխը ընկերութեանց ծագումէն ի վեր կը տեւ: Միամտաւորութիւնը վերջէլ, անարատ գաղափարը մարդկային իրութեան հետ խառնել, իրաւունքը եղելութեան և եղելութիւնը իրաւունքին մէջ հանդարտօրէն զետեղել տալ, այս է ահա իմաստուններուն զորքը”:

Վ. Հիւսիս, որ միայն ամէն բանի բացարձակ

կողմից հոգեւորներու կարգէնէն է, իսկ 1804-ի և 1805-ի 10-րդի կառավարութիւնները գտնուելն և յանցաւոր գտնուելն ետք նոյն իսկ 1830-ի յեղաշրջումէն ալ կը դատուէր, յանցաւոր կը գտնուէր զայն և յանցաւորութիւնն ալ քաղաքացիներու վրայ կը բեռնաւորէր։ Քաղաքացիներուն յանցանքն է կանգ առնուել շունչ առնելու համար։ անոնք կուգին հանդիսանալ սակաւ ինչ, ուստի յեղափոխական կառավարութեան ժամանակ շունչ առնելու անհաւաքին երեւակայելով իսկ-Ֆիլիքը իրենց թագաւոր կը նորոգեն։ Վ. Հիւկոն երկարօրէն և մանրամասնաբար կը նկարագրէ իսկ-Ֆիլիքին ինչ և ով ըլլալը, և յետոյ անոր կառավարութեան առաջին և երկրորդ տարուան մէջ Ֆրանսայի ռազմավարներուն և իսկ-Ֆիլիքին իրարու ըրած դիմադրութիւնը և անկէ հետեւող ընկերային կռիւները կը քննադատէ։ իսկ-Ֆիլիք թագաւոր կը ըլլայ՝ քաղաքացի ըստած մարդերուն կամքովը, և ռազմապետականք անոր վրայ յարձակելով՝ կռիւը կոխի երկու կողմն մէջ։ Հանցանքը և պատասխանատուութիւնը որով վրայ է. աւելի աղէկ է անփոփոխ թարգմանել ինչ որ կը խորհչի այս մասին Վիլիամը Հիւկոն։

«Ինչպէս իսկ-Ֆիլիք իւր գահակալութեան նոյնպէս և ռազմապետականք իրենց յարձակման մէջ անկեղծ ըլլալուն պատճառաւ, ընկերային կռիւներէ յառաջ եկող սարսափին պատասխանատուութիւնը, ոչ թագաւորին և ոչ ալ ռազմապետութեան վրայ կը ծանրանայ։ Սկզբունքներու ընդհարում մը տարբերու ընդհարում մը կը նշմանի։ Ովկիանոսը ջուրը կը պաշտպանէ, փոթորիկը օդը կը պաշտպանէ, թագաւորը թագաւորութիւնը կը պաշտպանէ, ռազմապետութիւնն ալ ժողովուրդը կը պաշտպանէ։ Հարաբերականը՝ որ միապետութիւնն է, կը դիմագրէ բացարձակին, որ հանրապետութիւնն է։ Մարդկային ընկերութիւնը այս կռիւին մէջ արիւն կը թափէ. սակայն ինչ որ այսօր իւր վիշտն է, վաղը պիտի ըլլայ իւր փրկութիւնը, և ինչ պարագայի մէջ կուգէ թող ըլլայ, ամենին պատարակելու չէ կուռնուիլը։ Երկու կուսակցութեանց մէջ անշուշտ կը սխալի. իրաւունքը հասցիսի կաթոլիկն պէս երկու եզրի վրան ալ կը թնամ չլինար ըլլալ, այսինքն իւր ոտքին մին հանրապետութեան, միւսն ալ թագաւորութեան մէջ հաստատած չըլլար։ Անբաժանելի է այն և բոլորովին մէկ կողմը կը գտնուի։ Բայց սխալողները անկեղծօրէն կը սխալին. ինչպէս կոյրը յանցաւոր չէ, նոյնպէս յանուն թագաւորութեան կուռնողը

ալ առաջակ մը չէ։ Ուրեմն այս գահակալութիւնն, որու պատասխանատու միայն իրերուն ճակատադիրը ճանչնալը, ինչ որ ըլլան այս մարիկները, մարդը զրեթէ պատասխանատուութիւն չունի անոնց մէջ։ 1830-ի կառավարութիւնը իսկոյն դժուարին կեանք մը վարելու սկսաւ։ Երեկ ծնաւ և այսօր պարսաւորեցաւ պատերազմելու։

Յուլիոս յեղաշրջումը որ Ֆրանսայէն դուրս թաղաւորներու կողմէն ոչ այնչափ ընդունուած էր, Ֆրանսայի մէջ այլ և այլ կերպով մեկնուած էր։ Աստուած իւր տեսանելի կամքը մարդերու կը յանձնէ դէպքերու մէջ, որոնք աղօտալի բնադիր են և խորհրդաւոր լեզուաւ դրուած։ Մարդիկ այս բնադիրը իսկոյն այլ և այլ կերպով կը թարգմանեն. այս թարգմանութիւնները վաղահաս, անուշիկ, սխալներով, պակասներով և հակասութիւններով լին կը ըլլան։ Խիստ քիչ մարդիկ կը հասկնան Աստուծոյ լեզուն։ Ամենէն խորադէտները, ամենէն հանգաւորաբարոյները, ամենէն խելացիները յամբարար կը քակեն հանդուցը, և երբ իրենց բնադիրով կը հասնին, զործը արդէն երկար ատենէ ի վեր կատարուած կը գտնեն, կը տեսնեն որ հասարակաց հրապարակին վրայ իրենց բերած բնադիրը քսան տեսակ թարգմանութիւն ունի։ Ամեն մէկ թարգմանութեան կուսակցութիւնը կը ծնի, և ամեն մէկ կամակոր նշանակութեան խումբ մը. և ամեն մէկ կուսակցութիւն կը կարծէ թէ միայն ինքն ունի ճշմարիտ բնադիրը, և ամեն մէկ խումբ կը կարծէ թէ իւր պաշտպանածը լոյսն է։

Հառ անգամ նոյն ինքն իշխանութիւնը խումբ մ'է։ Հեղափոխութեան մէջ անոր ընթացից հակառակ կողմը բռնելով լողացողներ կան, որոնք հին կուսակցութիւններն են։

Հին կուսակցութիւնները որոնք թաղաւորներու Աստուծոյ շնորհիւ իշխանութիւն ժառանգող ըլլալին կընդունին, կարծելով թէ յեղափոխութեանը ապստամբելու իրաւունքէն կեննեն, կը կարծեն անոնց դէմ ապստամբելու իրաւունքը ունենալ։ Սխալ կարծիք մ'է այս, ըստ որում յեղափոխութեանց մէջ ապստամբողը ժողովուրդը չէ, այլ թաղաւորը։ Հեղափոխութիւնը ապստամբութեան բոլորովին հակառակն է։ Ամեն յեղափոխութիւն կանոնաւոր կատարում մ'ըլլալով՝ իւր մէջ կը պարունակէ իւր օրինաւորութիւնը, զորն որ սուտ յեղափոխականներ երբեմն կանպատուեն, և որն որ սակայն կանգուն և հաստատուն կը մնայ նաև արատուած, կապրի՝ նաև արիւնաթաթաւ։ Հե-

զափոխութիւնները դէպքէ մը չեն ծագիր, այլ հարկէն օրինակով զգուշացնելու համար:

Յեղափոխութիւն մը ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ արուեստականին դէպքի իրական վերագարձը: «Յեղափոխութիւնը կը լլայ, վասն զի պէտք է որ ըլլայ»:

Հիւսիս հոս թէ թաղաւորականներու և թէ աւանականներու 1830ի յեղափոխութեան հաղափոքներն, և ասկէ հետեւը 1-ուի-Ֆիլիքի կառավարութեան թէ ներքին և թէ արտաքին քաղաքականութիւնը քննադատելէն ետք կը շարայարէ:

«Սակայն Ֆրանսայի մէջ ընկերութեան վերէն թաղման խնդիրներ կային, որք են մուրացկանութիւն, աւանականութիւն, վարձ, կրթութիւն, պատժականութիւն, պոռնկութիւն, կնոջ վիճակը, հարստութիւն, չքաւորութիւն, արտաքերում, սպառում, բաշխում, փոխանակութիւն, գրամ, վարկ, գրամայիլի իրաւունք, աշխատութեան իրաւունք, և որոնք անոր վրայ ահարկու կոյտ մ'էին»:

(Երեւելի)

— Կնոջ սիրտը վիճ մ'է, որուն յատակը ոչ ոք կը ճանչնայ:

— Կնոջ սիրտը ամենեւին չծերանար. երբ սիրելէ կը դադրի այն՝ պէտք է դիտնաս որ նաև բաղնիքէ դադրած է:

Ելքսրի կնոջ սրտին համար արեքին պէս շարժուն է ըսաւ. կրնանք յաւելուլ նաև թէ ծովին պէս խորունկ և անթափանցելի է այն: Սիրայի սէրը կրնար թափանցել անոր ամէն զաղանիքները, բայց ան ալ միշտ ժամանակէն շատ առաջ կը շփանի:

— Կնոջ սիրտը երկնից մէկ մասն է. բայց այն ևս՝ երկնից պէս դիշեր ու ցորեկ կը փոխուի:

— Մեր սիրտերը զուր տեղը կը ջանան դիմադրել սիրոյ: Սէրը ովկիանոս մ'է որուն կը յանձնուին ամէն սիրտերը:

— Սիրտը կը նմանի այն ծառերուն որոնք մարդերու վրայ համար իրենց խունկը կուտան երբ իրենք ևս կը վերաւորին կացինէն:

— Գեղանի կիներուն սիրտերը կաղանդի շաքարղինաց պէս հանդոյններով ծածկուած են:

— Ով որ գեղանի կնոջ մը ագամանդեղինաց ճոխութիւնը կը տեսնէ միայն, ճաշակ չունեցող մարդ մ'է:

— Ընհարին է սոստիկ սիրել ու միանշամայն հարստանալ. ճշմարիտ սէրը հարստութեան ամէն դռները կը գոցէ:

— Սէրը մի միայն ինքզինքը կրնայ նուիրել, և ով որ անորմէ ուրիշ բան ալ կսպասէ, սիրուելու անարժան է:

— Հարուստ աղջիկի մը հետ կարգուիլը շատ անգամ եկամուտ բերող երկիր մը ծախու առնելու կը նմանի. Գնորդը նախ կերթայ տեսնելու երկիրը, բայց հոն չմար. միայն ստակը կաշնու անկէ, իսկ վարձակալը անոր բուն արդիւնքը կը վաճելէ, ինչպէս սիրահարն ալ կնոջ:

— Հաճելի ըլլալ, սիրել և տիրել, ահա այս է կնոջ բոլոր պաշտօնը:

— Ըրամանդներու գէտի մը մէջ շատ կիներու պատիւը խղզուած է:

— Ըմենէն յարգի գաղափարները մեր սրտին միտումները ողբօղնէրն են. «Կարգէ՞նի համար զիրքերու առաջինն է Ըղէքսանդրի կիսադրութիւնը: Չգայուն կնոջ մը համար ամենէն յարգի այն բանաստեղծն է որ սէրը կը նկարագրէ:

— Կիները իրենց չափազանց երևակայութեան և զգայնութեան պատճառաւ ոչ այնչափ կը արաւմաբանեն:

— Վաճառի մէջ բանտարկուած կիներու համար մարդ մը, բեռնակիր կամ իշխան, ինչ կուղէ թող ըլլայ, միշտ աստուած մ'է:

— Կիներուն պատմութիւնը, եթէ զրուած ըլլար, աշխարհիս ընդհանուր պատմութիւնը կը լլար: Տէրութիւններու և ընտանիքներու մէջ չի կայ յեղափոխութիւն մը, որու մէջ կիները մատուցեցած չըլլան իբր պատճառ, իբր առարկայ կամ իբր միջոց:

Գեղարդ:

— Երբ աղջիկ մը և երիտասարդ մը կը կտրուի, իրենց վէպը կը վերջի և պատմութիւնը կտկտի:

— Կարծեմ թէ հինգ բառով կրնայ գրուիլ Լանանց մեծադոյն մասին պատմութիւնը. անոնք նախ կը խաբուին և յետոյ կը խաբեն. այս է ահա իրենց պատմութիւնը:

— Պարկեշտ կին մը ինչպէս որ կը Թրոմփ տեսնելով որ սիրահար մ'է իր բարեկամը կարծած երիտասարդը, նոյնպէս ալ հեշտասէր կին մը կը Թրոմփ տեսնելով որ բարեկամ մ'է իր սիրահար կարծած երիտասարդը:

Կնոջ:

— Ըմենէն պարկեշտ կինը իբր սրտին ճամբուն մէջ միշտ երկրորդ սիրական մ'ալ ունի:

